

Külkapcsolati stratégia a változó világban

Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához
MTA VKI-Center for EU Enlargement Studies, Budapest, 2007.

*A kormány 2008. február 27-én elfogadta Magyarország külkapcsolati stratégiáját (a Külügyminisztérium honlapján olvasható). A koncepció kialakítását széleskörű tudományos munka előzte meg. A magyar külpolitika és az ennél szélesebb külstratégia nemzetközi feltételeinek és hosszabb távú mozgásterének feltérképezésére a Közép-európai Egyetem EU Bővítési Tanulmányi Központja (CEU-ENS) és az MTA Világgazdasági Kutatóintézete együtt kapott megbízást. A kutatásokat Balázs Péter és Inotai András vezette. Az elkészült tanulmányokat a két intézmény együtt jelentette meg három kötetben, ezek együttes terjedelme 730 oldal. Összefoglaló címük: *Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához*. Az első kötet Magyarország várható globális környezetét, a második a gazdasági biztonság kérdéseit, a harmadik az EU előtt álló kihívásokat és a magyar érdekeket tárgyalja. A kiadványhoz Göncz Kinga külügyminiszter írt rövid bevezetőt, amelyben a külkapcsolati stratégia fontosságát és elkészítésének koncepcióját tárgyalja. A kötetek olvasó- és technikai szerkesztője: Fóti Gábor.*

Ez itt nem hagyományos kritikai könyvismertetés. Az egyik szerző mutatja be a kutatás főbb eredményeit, amire az adott alkalmat, hogy a Köz-Gazdaság jelen száma a Világgazdasági Kutatóintézettel együttműködésben jelenik meg.

Nem könnyű az összesen 37 tanulmányt tartalmazó kötetek bemutatása, amennyiben ezt nem összefoglaló általánosságokkal tesszük. Ha a dolgozatok tartalmát egyenként is felvillantjuk, csak igen kis terjedelemben szólhatunk róluk. Mégis ez utóbbi megoldást választottam, mert az érdeklődők így teljesebb áttekintést nyerhetnek, és ennek alapján kedvet kaphatnak a kötetek átnézésére, egyes tanulmányok elolvasására. Természetesen a terjedelmi korlátok miatt így is homályban marad sok értékes szerzői gondolat és javaslat.

Magyarország globális környezete 2020-ig - ez az első kötet címe. Valójában két, egymást kiegészítő kutatási téma részdolgozatait tartalmazza, amelyek a magyar külstratégia környezetének világgazdasági és egyes nem gazdasági középtávú tendenciáit próbálták feltárni. E kutatási irányokat *Farkas Péter* vezette, aki egyben a kötet tartalmi szerkesztő-

je. A dolgozatok kitérnek a magyar külstratégia mozgásterére és ajánlásokat is tartalmaznak. Ezeket az ajánlásokat a következőkben *Inotai András* összefoglalója alapján ismertetjük.

Itt újra meg kell állni egy pillanatra. Mivel ez a könyvismertetés a Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Karának folyóiratában jelenik meg, ezúton az egyetem nyilvánossága előtt is megköszönöm a Világgazdasági Kutatóintézet nevében a BCE Világgazdasági Tanszék munkatársainak segítségét. Az első kötet dolgozatainak eredeti szövegváltozatait ők opponálták a munkahelyi vitán. Külön köszönet illeti *Blahó András* tanszékvezetőt.

Az első kötetet *Inotai András* kutatási dolgozata vezeti be. Ebben azt mutatja ki, hogy *a világgazdasági és világpolitikai erőterek változása*, a globalizáció folytán alapvetően változik az elmúlt évszázad(ok)ban kialakult nemzetközi „in-

terdependencia” (a politikai és gazdasági erőviszonyok rendszere). Lehetőségek és kihívások fonódnak össze. Bár az USA vezető szerepben marad, a világgazdaságban és a világpolitikában egyre nagyobb befolyással jelennek meg új országok vagy országcsoportok. Ugyanakkor jelentős biztonsági kockázatot képviselnek a világfejlődéstől elszakadó régiók (Afrika és az arab világ zöme). Hangsúlyozza, hogy

- olyan (EU) integrációnak vagyunk a tagja, amely elveszítette évszázadokon keresztül birtokolt növekedési központ szerepét.
- Tizenöt éve megszűntek az európai integrációt ösztönző külső tényezők.
- Egyre szembevetőbb az EU gazdasági és politikai befolyása közti különbség.
- Elgondolkodtató a kulcsországok gyenge növekedési üteme és vezető vállalataik rekordnagyságú profitszerzése közötti rés.
- 2004-ben megszakadt a bővítés és mélyítés évtizedeken keresztül bevált párhuzamossága.
- Több tényező megkérdőjelezi az európai jóléti modell(ek)e)t.
- Új törésvonalak jöhetnek létre a fejlett vagy fejlettebb országokban is.

Ez megingathatja a jelenlegi demokratikus struktúrák bázisát. Az „európai érdekek” megfogalmazásával, az integráció „küldetésének” kidolgozásával, a közös értékek védelmével és egységes vezetéssel a csapdák elkerülhetők.

A globális növekedéssel és a társadalmi következményekkel foglalkozó tanulmány (Farkas Péter) szerint a világgazdaság közép távon az eddiginél valamivel lassabban – 4 százalékkal – nő. Erősödtek a megtorpanás, esetleg erős kiigazítás rizikótényezői. 2011 és 2020 között a globális növekedés várhatóan 3,3 százalékkal körül lesz, tehát lassul. 2020-ig a nö-

vekedés 27 százalékát Kína, 15 százalékát az Egyesült Államok, 12 százalékát India fogja adni, míg a negyedik Brazília csak a 2,4 százalékát! A globálisan versenyztetett munkabérekre nagy nyomás fog nehezíteni. Tovább nőnek az országok közötti és az országokon belüli jövedelmi egyenlőtlenségek. Világszerte gyengül a társadalmi kohézió, aminek súlyos következményei lehetnek.

A nemzetközi fejlődési szakadék növekedésének veszélyeivel és az ezt mérsekelő fejlesztési finanszírozással, segítséggel foglalkozik *Kiss Judit: A „harmadik világ” felbomlásának következményei* című dolgozata. Röviden értékeli a fejlett országok segélypolitikáját és ajánlásokat tesz a magyar nemzetközi fejlesztéspolitika alakításához.

Kiss Judit ezután következő, a *világkereskedelemmel* foglalkozó tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy a nemzetközi áru- és szolgáltatásforgalom bővülése továbbra is a globális növekedés motorja marad, s tovább nő a fejlődő térségek, elsősorban Kelet-Ázsia súlya. A nemzetközi kereskedelem lendületét azonban veszélyezteti a WTO dohai fordulás tárgyalásainak elakadása, ennek okait is bemutatja. A multilaterális tárgyalások akadozása miatt elmozdulás mutatkozik a bilaterális és regionális kereskedelmi egyezmények felé. Magyarország számára nehéz lesz a világkereskedelmi 36–37. hely megtartása, elsősorban a szolgáltatás-kereskedelemben és a relációs struktúra diverzifikálásában rejlenek lehetőségeink. A multinacionális vállalatok nagy súlya miatt a nemzetgazdasági produktum már kevésbé hat Magyarország kereskedelmi teljesítményére.

Artnér Annamária a nemzetközi versenyképességet tárgyaló írásában sorra veszi a közgazdasági főáram versenyképességi elemeit és arra a következtetésre jut, hogy korunkban meghatározó

a tőkevonzó képesség. Ez utóbbi pedig elsősorban az egységnyi kibocsátás munkaerőköltségétől függ, tehát a bérek le-szorításától, a munkaerő világméretű versenyeztetésétől, ami azonban növeli a társadalmi polarizációt. Magyarország teljesítményét és jövőbeni lehetőségeit is elemzi (globális beágyazottság, IT fejlettség, romló K+F és oktatási színvonal, tőkevonzó képesség, termelékenység, régiók versenye). Ez utóbbiakat táblázatba foglalja, és – részben a Kondratyev ciklusra támaszkodva – Magyarország versenyképességét tekintve három világgazdasági forgatókönyvet vázol fel.

A sikeres felzárkózás nemzetközi tapasztalatait taglaló dolgozat (Kiss Judit és Szigetvári Tamás munkája) szerint a sikeres országokban a következők voltak a legfontosabbak: az induló fejlettség, a nyereségesen működő ágazatok hazai kézben tartása, az innováció által vezérelt növekedés, a tőkevonzás – ez azonban könnyen duális gazdasághoz vezet –, az EU-csatlakozás, a humán tényező fejlesztése, az állam fejlesztő-kezdeményszerű szerepe, a koherens és konszenzusra törekvő társadalom. Hangsúlyozzák, hogy a gazdasági növekedésen alapuló utolérés nem az egyetlen eleme a sikeres felzárkózásnak. Az EU-csatlakozás alapján Magyarország kedvező feltételekkel rendelkezik, de vannak a felzárkózást megnehezítő, egyes esetekben akár ellehetlenítő külső tényezők is. E mellett a társadalmi kohézió megbomlása, az egyenlőtlenségek növekedése, a társadalmi bizalom hiánya is ellene hat a szükséges reformok sikeres végrehajtásának.

A nemzetállamokon túllépő vállalati stratégiák szerepéről írta le gondolatait Szanyi Miklós. Megállapítja, hogy a folyamat elsődleges kedvezményezettjei a legnagyobb tőkeerővel, vállalati mérettel és piaci részesedéssel rendelkező, gyakran

globális hálózatokként versenyző vállalatok, ezen belül elsősorban az amerikaiak. A hegemonia kérdését elemezve hangsúlyozza, hogy többségben vannak az országok hatalmi politikájához kötődő cégek, kisebbségben azok, amelyeknél a tulajdonlás nemzetköziesedése relatívvá teszi a származási ország jelentőségét. Magyarországnak ebben a helyzetben – mivel nagy multinacionális vállalatai nincsenek – a kialakult munkamegosztási rendszerben kell helytállnia. Döntő lesz ebből a szempontból a nagyobb magyar cégek további tőkeakkumulációja és az, hogy képessé válnak-e a hálózati együttműködésre egymással.

Csökkenő súlya ellenére *nő a mezőgazdaság jelentősége a XXI. században* – írja Kiss Judit. Statisztikákkal illusztrálva mutatja be az agrártermelés és fogyasztás jövőjét. Kiemeli, hogy Magyarország agrármozgásterét erőteljesen behatárolja az EU közös agrárpolitikája. Az EU-nak azonban nincs agrárstratégiája! Az export-orientációra való hosszú távú berendezkedést egyrészt a világgazdasági és agrárpiaci tendenciák indokolják: a világ agrárpiacait a növekvő kereslet fogja vezérelni. Másrészt az agrárgazdaság még mindig hozzájárulhat a külgazdasági egyensúly javításához.

Kőrösi István azt elemzi írásában, hogy a *felértékelődő humán tőke erősítése* és megfelelő hasznosítása milyen módon függ az oktatás, a tudomány, a kutatás-fejlesztés és az innováció sikerességétől. Külön érinti a lisszaboni stratégia, valamint a K+F hatását a nemzetközi versenyképességre. Az EU sajnos lemaradóban van. Kőrösi szerint azonban az említett tényezőkben rejlő potenciál komplex megközelítéssel, megszorítások helyett stabilizáció-orientált policy-mix-szel kihasználhatóvá válik. Magyarország sikerességének döntő tényezője lenne e szempontok együttes képviselése.

Fóti Klára elemzése alapján a következő években a *migrációs nyomás növekedésével* lehet számolni a *demográfiai folyamatok*, a foglalkoztatási gondok és a növekvő jövedelemegyenlőtlenségek következményeként. A bevándorlók leginkább a *munkaerőpiac* alsó illetve felső szegmenséből rekrutálódnak. Az Európai Unióban bizonyos ágazatokon belül (például az egészségügyben) sor kerülhet közepesen képzett migránsok áramlására is. Hazánknak az Európai Unió közös menekültügyi politikájához kell alkalmazkodnia. A szomszédos országokból történő bevándorlás akadályait érdemes csökkenteni. A magyar képzett munkaerő távozását megakadályozni nem lehet, de a káros hatások mérsékelhetők.

Szalavetz Andrea a *technológiai fejlődés* és a külpolitika összefüggéseit mutatja be. Azt is elemzés tárgyává teszi, hogy az EU és Magyarország mit tehet a technológiai fejlődés – így például a nanotechnológia – fejlesztése és főleg gazdasági alkalmazása érdekében. Ennek megfelelő külstratégiai ajánlásokat tesz, ezeket az első kötet összefoglalója is tartalmazza.

Fleischer Tamás a *környezeti, gazdasági és társadalmi fenntarthatósággal* foglalkozik. Kiemeli az intergenerációs szolidaritás és a térbeli (például más nemzetek iránti) szolidaritás fontosságát. A külpolitika éppen ebben a metszetben találkozik legközvetlenebbül a tennivalókkal. Fenntarthatósági világgazdaságtan könyveket is ismertet. Fleischer szerint az uniós kulcsproblémák egy jelentékeny hányadát (alkotmányozás kudarca, bővítési kiábrándultság, mérsékelt gazdasági teljesítmény) éppen az erőltetett egységesség felhagyása révén lehetne meghaladni. A fejlettebb országok így nagyobb áldozatot hoznának a következő lépcső országainak felzárkóztatásáért. Az egyszemélyes gazdasági szemlélet he-

lyett környezettudatos tervezést és ehhez adaptált tudatos külpolitikai cselekvést javasol.

Az intézményi megközelítésű dolgozatok sorát Simai Mihály akadémikusnak *Az állam a XXI. században* c. dolgozata nyitja. Az állam szerepét továbbra is fontosnak ítéli, funkciói azonban változnak, esetenként bővülnek. Ezek: a gazdaságfejlesztés hosszú távú stratégiai céljainak megfogalmazása és előmozdítása, a piac szabályozása és ösztönzése, a fejlődés társadalmi és ökológiai fenntarthatóságának előmozdítása, a gyengék védelmezése, a környezetvédelem, s a profitmaximalizálási törekvések következtében fellépő, a közérdeket sértő tevékenységek korlátozása. „Világállam” kialakulása a globalizációs folyamat ellenére is valószínűtlen. A két legfontosabb következtetés: szükséges az államok gazdasági és politikai feladatainak szervezettebb összekapcsolódása, valamint annak tagadása, hogy az állam szerepe a XXI században csökkenni fog.

Ugyancsak az *állam változó szerepéről* készített dolgozatot Ádám Zoltán. Üzenetének iránya ellentétes Simai Mihályéval. Szerinte a világgazdasági globalizáció hatása megkérdőjelezi a fejlesztő államnak, mint gazdaságfejlesztési modellnek a fenntarthatóságát, megfosztja eszközeitől. Fontos, hogy a maradék állam, miközben a bürokrácia megőrzi szakmai és politikai integritását, megfelelően beágyazódjon a társadalmi kapcsolatrendszerek hálózatába, hogy azután ezen a kapcsolatrendszeren keresztül valóítsa meg fejlesztéspolitikai céljait. Ezt nevezik beágyazott autonómiának (embedded autonomy).

Éppen az úgynevezett *fejlesztés-gazdaságtan előretöréséről* szól a következő írás, Farkas Péteré. Először bemutatja a fejlődés-gazdaságtani elméletek irányzatait. Ezután a szakirodalomra támaszkod-

va a modern fejlesztő állam (developmental state) tevékenységének főirányait tárgyalja. Ezek: a „magára hagyott piac” környezeti „externáliáinak” kezelése; a piaci viszonyok jövedelem-differenciáló hatásának (szabadság és egyenlőtlenség ellentmondásának) ellensúlyozása; a gazdasági tevékenység ösztönzése; a spon-tán piacgazdaság ellentmondásainak, piaci kudarcainak kezelése; az állam felelőssége a közszolgáltatásokban, oktatásban, és az infrastruktúrában.

Simai Mihály másik dolgozatában *a globális gazdaság új intézményi struktúrájáról* értekezve megállapítja, hogy a multilaterizmus olyan szükséglet, amelyet a globális problémák, az interdependenciák, a nemzetköziesedés folyamatai követelnek meg. A nemzetközi együttműködési rendszer közgazdaságilag az erőforrás-allokációt szolgálja a jólét maximálása érdekében, de ez szűk megközelítés, mert a globális problémák megoldását is szolgálnia kell.

- A jövőben a hatalmi viszonyok továbbra is érvényesülnek, amit a kisebb országok koalíciói kissé torzít-hatnak.
- Véget ért a hidegháború utáni globális optimizmus, nem jött el a jólét korszaka, globális politikai, szociális és környezeti tragédiák lehetségesek.
- A nemzetközi szervezeteknek sok a kudarca, az esetenként növekvő ellentétek miatt a nemzetközi rendszer csak lassan lesz képes a változásokhoz igazodni.
- Az egész nemzetközi rendszer reformja szükséges, de ez csak kis lépésekkel, egyenlenségekkel fog megvalósulni; végül
- az EU szerepe e folyamatokban növekedni fog, de az Egyesült Államok szerepe döntő marad.

A kötetben szereplő *összefoglaló tanulmányt Inotai András*, a VKI igazgatója

készítette. Helyzetelemzésében először a páratlan politikai, gazdasági, társadalmi, intézményi átalakulásokat foglalja össze. A középtávon várható globális politikai és gazdasági környezet három scenárióját vázolja fel. Ezek közül a korábbi trendek folytatódását tartja valószínűnek. Bőven sorolja ugyanakkor azokat a kockázati-egyensúlytalansági tényezőket is, amelyek ideig-óráig elakaszthatják a növekedést, s olyanokat is, amelyek feszültségek forrásai lehetnek (munkanélküliség, környezeti fenntarthatóság, migráció, intézményi kihívások). A magyar külstratégia megvalósításának mozgásterét – az összefoglaló szerint – még a kevésbé kedvező világgazdasági folyamatok sem korlátozzák. Az EU meghatározó súlya mellett Kelet-Ázsia, Oroszország és egyes FÁK-országok, valamint a délkelet-európai régió fontossága nő Magyarország számára. Lehetőségek rejlenek a Közel-Keleten és Latin-Amerikában is. Az erősödő versenyben is be kell kapcsolódnia a transznacionális vállalatok kooperációs hálózataiba. Az EU-tagság egyszerre vált ki mozgásteret bővítő, korlátozó és bizonytalan kimenetelű hatásokat. A mozgásteret növelheti a belső felkészülés és a fejlesztő állam. A magyar külpolitikai és külgazdasági érdekek érvényesítése érdekében *Inotai András* összefoglalója – a kutatási dolgozatokra is támaszkodva – többek között a következő politikákat ajánlja: az EU-ban a politikafogadó (policy-taker) szerep mellett a politikaalakító (policy-shaper) szerep valóra váltása; az „európai érdekek” védelme, de azon belül a magyar érdekek érvényesítése; a bezárkózó európai szemlélettel szemben globális megközelítés; a kelet- és délkelet-európai térség stabilitásában való érdekeltségünknek megfelelő politika megvalósítása; a „kettős” – kifelé és befelé irányuló – migráció kezelése, a közösségi szabályozás szorgalmazása; multikulturális tole-

rancia; a modernizációs stratégia támogatása belső és külső eszközökkel; a transznacionális nagyvállalatokkal a „No, but...” stratégia helyett a „Yes, if...” stratégia érvényesítése. Reális, nem „birodalmi” szemléletű külstratégia készítése, ennek megalapozásához pedig a még hiányzó integrációs stratégia és az átfogó fejlesztésstratégia kidolgozása szükséges. A minimális társadalmi béke biztosítása mellett a versenyképességet és fejlesztési célokat követő fejlesztő állam megvalósítása elengedhetetlen.

A külügyi apparátust érintő javaslatok: elmozdulás a multilaterális diplomácia felé; globális szemléletű, jól felkészült szakemberek alkalmazása a multilaterális, EU-s és regionális tárgyalásokon; a diplomataképzés megújítása; a jelenlegi nagykövetségi struktúra több szempontból való újragondolása; a kereskedelmi kirendeltségi hálózat visszaállítása új struktúrában; a külgazdasággal kapcsolatos intézményrendszer (ITDH, Eximbank stb.) egységes irányítása; TÉT attasék helyett technológiapolitikai tanácsadói poszt létrehozása.

A gazdasági biztonság kihívásai – a második kötet témája és címe. A kutatást *Bakács András* és *Inotai András* vezette, a kötet tartalmi szerkesztője *Novák Tamás*.

E kötet első dolgozatában *Novák Tamás a világgazdasági növekedés és a politikai stabilitás* viszonyát tárgyalja. Ő is felvillantja a világgazdasági növekedés három scenárióját, de összességében a kedvező növekedési feltételekből indul ki. Ezért szerinte a politikai kockázatok szintje az 1970-es, 1980-as évekhez képest jelentősen kisebb lesz. A magyar gazdaság termelési oldalról történő biztonsága még kedvezőtlenebb forgatókönyv megvalósulása esetén is növelhető a következő tényezők révén: a nemzetközi vállalati

hálózatokba való integrálódás; a megtakarítások és beruházások stabilizálása magas szinten; a kelet-európai régióba irányuló tőkebefektetések támogatása, a hazai KKV-k tevékenység- és piacbővítésének elősegítése; a magyar gazdaság – a nemzetközi keresleti feltételekkel összhangban levő – szerkezeti alkalmazkodásának tudatos előmozdítása.

A világgazdasági nyitottság (értékesítési biztonság) kérdéseit taglalja *Wisniewski Anna* tanulmánya. Bemutatja a külkereskedelmi, tőkeáramlási tendenciákat a világgazdaságban és felveti a protekcionizmus erősödésének jövőbeni veszélyét. A magyar gazdaság rendkívül magas nyitottsága miatt elemi érdek a globalizálódó világgazdasági folyamatokban való aktív részvétel, a diplomáciai lobbytevékenység az európai és a nemzetközi kereskedelempolitikai tárgyalásokon. A biztonságot erősítheti a földrajzi diverzifikálás az újonnan csatlakozott országok felé, a keleti-európai gazdasági együttműködés dinamizálásának elősegítése, az orosz és ukrán, a dél-kelet-európai, illetve a kínai piac adta lehetőségek feltérképezése. A hazai gazdaságpolitika elemi érdeke a magyar kis- és középvállalatok tevékenységének és a szolgáltatások kereskedelmének előmozdítása, az energiatülszórás mérséklése, az euró bevezetése, az adósságbiztonság erősítése.

A szociális biztonságról *Artner Annamária* írt. Először – részben ILO-forrás alapján – a szociális biztonság értelmezéséről és annak romlásáról szól, röviden kitér az európai és a magyar helyzetre. A globalizációval általánossá vált, csak a vállalati költségeket figyelembe vevő termelés megkérdőjelezte a jóléti államot. Ma a fejlett világ munkavállalói is megismerik a gazdasági bizonytalanságot, ami egyébként a Föld minden négy lakója kö-

zül háromnak osztályrésze. Ez megszülte a globalizáció jelenlegi formájával szembeni társadalmi ellenállást. A „szocialista” múltat szinte minden mértékadó politikai irányzat elítéli, ezért a tömegek elégedetlensége jobbik esetben a jóléti állam (hiábavaló) követelése felé irányul, rosszabb esetben és egyre gyakrabban szélsőjobb oldali, neofasiszta erők használják ki. E veszélyt csak a tömegek jólétére (gazdasági biztonságára) fordított figyelem radikális növelésével lehet csökkenteni.

Az energiaellátás biztonságával foglalkozott Varró László. Ez a gazdaság versenyképessége és a háztartások jóléte szempontjából is fontos tényező. A primer energia többsége importból származik, és ez – a megújuló energiával és az energiahatékonysággal kapcsolatos kezdeményezések mellett is – hosszú távon így marad. Emiatt az energetika nemzetközi kapcsolatai az ellátásbiztonság kritikus komponensét képezik. Az energetikai külpolitika feladatai két csoportra oszthatók: egyrészt részvétel a közös EU-energiapolitika kialakításában, az egységes energiapiac felé mutató kezdeményezések támogatása, másrészt a közép-európai regionális energiapiac kialakításának segítése és a jó bilaterális energetikai kapcsolatok például Oroszországgal, Ukrajnával, Horvátországgal.

A nyersanyag-, azon belül elsősorban az energiapiacokkal foglalkozik Róbel Gábor írása is. Röviden bemutatja a nyersanyag- és energiapiac keresleti, kínálati és ártendenciáit, a globális és az uniós energiapolitikai rendszert. A magas árak mögött részben politikai eseményeket látat, amelyek kaotikus alakulása akár a hatalmi struktúrák, a tulajdonviszonyok elleni támadásokat válthat ki. Ezért kell a lehetőségeket kihasználni (alternatív és megújuló energia, nyersanyag-takarékosság, nemzetközi együttműködés, közös uniós politika, a bizalom

érdekében kölcsönös előnyök nyújtása az importforrásaink felett rendelkező országoknak).

Nyíri Lajos a technológiai forradalom és a biztonság viszonyát, külkapcsolati következményeit foglalta össze. A mai technológiai váltás a társadalom egészének működési módját változtatja meg – ez önmagában kihívás. Felvázolja a technikai változások fő trendjeit, majd pedig ezek kockázatait, amelyek az egyenlőtlen fejlődésből, az illetéktelen hozzáférésekből, a kommunikációs hálózatok sebezhetőségéből adódnak. Magyarország technikai és innovációs trendjeinek felvázolása után olyan stratégiai fejlesztési irányokat javasol, mint a dualitás felszámolása a tudásintenzív KKV-szektor fejlesztése útján, a várható szakemberhiány pótlása, stb. Összefoglaló megállapítása szerint a gazdaság- és innováció-politikának szelektívnek és célzottabbnak kell lennie. A magyar külkapcsolati stratégia célja a tudományos ismeretek és szakemberek szabad áramlásának biztosítása, valamint a nagyvállalatok innovációs hálózatához való kapcsolódás elősegítése.

Ugyancsak *a technológiai forradalom biztonsági kérdéseivel* foglalkozik *Török Ádám* dolgozata, szűkebben a technológiabiztonsággal. A belföldi technológiai bázis és ismeretek védelme mellett külön elemzi a külfölddel fenntartott technológiai kapcsolatok biztonságát. Az utóbbi erős külkapcsolati háttérrel feltelvez. A kormánynak például garantálnia kell a technológiai ismeretek zavartalan áramlását mindkét irányban. Ugyanakkor számolni kell például az új tagországok között különösen erős K+F- és innovációs versennyel, magyar befektetői (s így bizonyos részben feltétlenül stratégiai) pozíciók szerzésének lehetőségével. Különböző variánsok végiggondolása után Török Ádám arra a követke-

tetésre jut, hogy Magyarország fő technológiai partnerei csak a politikai szövetségesei lehetnek. A technológiai kapcsolatok többszörös rendszerét (KüM, OKM, MTA, NKTH) megfelelőnek ítéli, de a TÉT attasék hálózatát bővíteni javasolja, és az NKTH gyakorlatát felülvizsgálandónak tartja.

Fleischer Tamás szerint a *környezeti biztonság* fontosságának tudatosodása után az a nagy kérdés, hogy ezt követi-e az összehangolt szolidáris államközi fellépés? A kimerülő környezeti erőforrásokhoz (például a magyar vízkészletekhez) való hozzájutás ugyan rövid távon még belül maradhat a nemzetbiztonság korábbi konfrontatív megoldási játéktérén, a környezet elszennyezése, túlterhelése azonban olyan globális hatásokkal jár, amelyek ellen nem lehet elszigetelten védekezni. A külstratégia hatókörébe eső környezeti biztonsági kérdések:

- a globális környezeti változások hazai következményei;
- azon környezeti kérdések, amelyeket humanitárius következményeik (például éhínség) avatnak globális kérdéssé;
- olyan lokális tevékenységek, amelyek környezeti hatása átlépi a határokat.

Azokban az esetekben, ahol Magyarország védekező szerepbe szorul, az egyedi kérdések csomagba integrálása javasolható.

Ferenc Zoltán írásának címe: *A biztonság kulturális és mentális kapcsolatai (Az értékbiztonság)*. Az állambiztonságot, a nemzetbiztonságot és a közbiztonságot az állam garantálja elsősorban militáns eszközökkel. A világ multipoláris hatalmi megosztottsága azonban növeli az újszerű háborús veszélyeket. Az eszköztár pedig kiegészült a megelőző, a büntető és az úgynevezett civilizációt, demokráciát exportáló, a legfejlettebb haditechnikát alkalmazó és szörnyű

pusztításokat, százezrek életét kioltó modern háborúkkal, a terrorizmussal. A biztonságpolitika ma már nem katonapolitikai vonatkozású és indíttatású fogalom. Az alapot a szövetségi rendszer adja, de a legfontosabb a komplex biztonság. Tartósan például nincs biztonság a lakosság gazdasági és szociális biztonsága és a környezeti biztonság nélkül. A dolgozatban szó esik még a globalizáció hatására bekövetkező értékvesztés veszélyeiről, a kultúrák értékrendjének találkozásáról, az európai biztonságról, a magyarországi helyzetről, ennek keretében az értékpolarizációról, a nemzetközi együttműködés fontosságáról.

A második kötethez (témához) is *Inotai András* írt *összefoglaló tanulmányt*, amelynek címe: *A biztonság gazdasági vonatkozásai*. Alapgondolata az, hogy a katonai biztonsággal (hard security) szemben felértékelődik az emberi viszonylatok biztonsága (soft security). Az USA inkább az előbbire, az EU inkább az utóbbira koncentrál. A szakirodalom keveset foglalkozik a gazdasági biztonság kérdéseivel, ezért ez a kötet úttörő vállalkozásnak számít. Inotai sorra veszi a már előbb ismertett dolgozatok témáit; felhasználja a szerzők gondolatait, de azokat sok tekintetben kiegészíti, továbbveteti és egységes gondolati struktúrába rendezi. Az egyes említett témák összefoglalása során a mennyiségi változásokkal szemben a minőségek fontosságát emeli ki. Az egyes témákat lezáró következtetéseiben, a prioritások felvázolásában folytonosan visszatér, hogy a gazdasági biztonság egyes elemeivel kapcsolatos teendők több szintűek: nemzetközi (globálisak), európaiak, regionálisak és hazaiak. Fejlődési alternatívákat is ismertet, de a katasztrófa-szenáriókat kizárja, például a nyersanyag- és energiaellátást tekintve is. A globális nyitottság, az EU-tagság fontosságát emeli ki a biz-

tonság erősítésében. Aláhúzza az új piacok feltárásának fontosságát (Délkelet-Európában és Ukrajnában, a Távol-Keleten, Latin-Amerikában). A szociális biztonság kapcsán arra teszi a hangsúlyt, hogy a fokozódó verseny miatt a jóléti rendszer átalakításra szorul. Végül – bár erről nem volt részdolgozat – külön foglalkozik az állam gazdaságbiztonsági szerepével. Hangsúlyozza, hogy – bár a gazdasági-társadalmi egyensúly minimumát biztosítani kell –, az állam hagyományos és passzív, újraelosztó funkcióival szemben az aktív, fejlesztő állam nyer teret.

Az Európai Unió előtt álló kihívásokról és a magyar érdekekről. A harmadik kötet 15 dolgozatot tartalmaz az EU globális szerepéről, költségvetéséről, a közös politikákról és az EU jövőjéről. A kutatásvezetők *Rácz Margit* és *Balázs Péter* voltak, a kötet tartalmát Rácz Margit szerkesztette.

Meisel Sándor az EU lehetséges kereskedelmi konfliktusairól írt tanulmányt. Sorra veszi az EU vitáit az USA-val, Kínával, Oroszországgal, a WTO-val. Az Unió tagállamainak a kereskedelmét több mint háromnegyed részben az integráción belüli, illetve kétoldalú szabadkereskedelmi megállapodások szabályozzák. Ez azonban nem csökkentette az EU érdeklődését a multilaterális szabályozás és a multilaterális konfliktusmegoldás iránt. A WTO-ban folytatott, az EU részvételével zajló kereskedelmi viták csaknem fele az EU-USA viszonyt érintik, s ez várhatóan így is marad (hormonkezelt marhahús, GMO növények, agrárliberalizáció körüli viták, acélkorlátozások stb.). Kínával a konfliktusok gazdasági szerepének drasztikus növekedéséről és a WTO-ban vállalt kötelezettségeinek fokozott számonkéréséről, az EU mennyiségi korlátozásairól folynak viták. Oroszországgal a piacra jutás, a mennyiségi korlátok, a dömpingeljárások a konfliktuskezelés lesz napirenden. A WTO egyoldalú érdekek által motivált alkufolyamatba keveredett, ami eltávolította a dohai fordulót az eredeti fejlesztési ambícióktól. A forduló gyors lezárására nincs esély.

A közös kül- és biztonságpolitika kiáltásaival foglalkozik *Szilágyi Judit* dolgozata. Abból indul ki, hogy ha nem sikerül kialakítani a közös külpolitikát (kvázi uniós külügyminiszter és külügyminisztérium, közös külképviseletek) akkor az EU világgazdasági szerepének várható csökkenésével párhuzamosan a világpolitikai jelentősége is csökkenni fog. Mindez érinti a fragmentált uniós külpolitika egységesítését, átláthatóbbá tételét, a szupranacionalitás kérdését, a különböző politikák (így a biztonsági politikák és a külpolitika) közötti koherenciát. Nélkülözhetetlen a tagállami érdekellentétek oldása, főleg Franciaország, Németország, Nagy-Britannia megegyezése. Szilágyi Judit szerint szükség van a koherens uniós külstratégia kidolgozására, amely nem csupán az ad hoc felajánlásokon alapul, ugyanakkor elengedhetetlen az aktívabb külső szerepvállalás. Magyarország ebben érdekelt, törekvéseiben a régió országai lehetnek a természetes szövetségesei.

Pitti Zoltán dolgozatának címe: *Külföldi tőkeberuházások az EU-ból és az EU-n kívülről, a magyar tőke külső mozgástere*. Statisztikákkal mutatja be a külföldi tőke és a magyar tőkeexport szerepét. Következtetései: egy hosszabb távlatú stratégia kialakítására van szükség, amely körültekintően számba veszi az ország erősségeit, gyengeségeit, lehetőségeit és a rá leselkedő veszélyeket. Felsorolja országunk erősségeit, például a stabilitás, a piaci intézményrendszer kiépültsége, a geopolitikai helyzet, a kreatív, nagyüzemi termelési gyakorlattal rendelkező munkaerő. Gyengeségek: ko-

raszülött piacgazdaság; tőkehiány, a kölcsöntőke drágasága; területi különbségek; a szakképzett munkaerő elégtelensége; a gazdaság atomizáltsága, a közép-vállalkozások hiánya; ellentmondás a termelékenység javítása és a lakosság gazdasági aktivitása között. A kihasználható lehetőségek: természetföldrajzi adottságok (agrártermelés, édesvíz, gyógyvíz); tudásbázis (K+F); logisztikai szerepkör; olcsó és jó hatékonysággal hasznosítható munkaerő. A kormányzat fejlesztési tervei egyelőre inkább az EU-támogatásokkal kapcsolatos fogadókészség megteremtésre koncentrálnak. Erősítendő az ennél szélesebb stratégiai megközelítés, ennek keretében például meg kellene hosszabbítani a konvergenciaprogram időtávját.

Szemlér Tamás az EU- és a magyar költségvetés kapcsolatairól és a redistributív közösségi politika jövőjéről értekezik. A be-, illetve kifizetések szerepének elemzése után megállapítja, hogy az EU-költségvetésből származó támogatások közvetlenül nem javítják a hazai költségvetés egyenlegét, sőt, a társfinanszírozás költségigényes. Magyarországnak már most meg kell kezdenie a felkészülést arra, hogy a közös költségvetés 2008-2009-ben esedékes revíziója során (amelynek a közös költségvetést érintő konkrét hatása 2014-től lehet) megfelelően tudja képviselni érdekeit a felmerülő vitakérdésekben. A bevételi és a kiadási oldal reformjának lehetséges irányait is számba veszi. A strukturális és kohéziós politika jövőjét illetően az EU országokban jelenleg nem mutatkozik hajlandóság az uniós finanszírozás növelésére, inkább a csökkenő pénzügyi szolidaritás valószínű. Magyarországnak ez nem kedvez, szövetségeseket kell keresnie érdekei képviselésében.

A közös agrárpolitikáról három dolgozat is készült. *A világ mezőgazdaságá-*

val és az EU várható agrárpolitikájával foglalkozik *Somai Miklós* tanulmánya. Bemutatja a közös agrárpolitika (KAP) aktuális állását, annak bizonyos csapdahelyzeteit. A következő időszak magyar mozgásterét részben az határozza meg, hogy az USA és az EU egyaránt az eddiginél kissé protekcionista agrárpolitikában érdekelt, részben pedig egyes fejlődő országok konkurenciája (Ezért a fő törvonal az észak-déli lesz.) Magyar szempontból meghatározó, hogy a piacvédelem nem jelent majd nagyobb támogatást, s az is (WTO-konform módon) egyre jobban elszakad a termeléstől. Ez utóbbi egyenlőtlenségeket, szociális feszültséget okoz. Magyarországon mégis érdemes a közvetett támogatás irányába menni, akkor agrártermelőinket esetleg kevésbé viseli meg a KAP-támogatások várható csökkenése és/vagy renacionalizációja. Továbbá végre világos agrárstratégiát kell kidolgozni.

Ugyancsak *a KAP reformjának esélyeiről és hatásáról* értekezik *Halmai Péter*. A KAP reformját elemezve hangsúlyozza, hogy a nemzeti szakpolitikának az EU szabályokhoz kell alkalmazkodnia, de konfliktus lehetséges közöttük. A KAP közös finanszírozása tette lehetővé eredetileg a közös agrárpiacot, ugyanakkor annak kezdettől fogva voltak termék-előállítás meghaladó, vidékfejlesztési céljai, most ez erősödik. A Közös Agrárpolitika keretében először a kiadások felső határát rögzítették, majd 2007-től az érvényes támogatási degresszióról döntöttek, amelynek paradox módon a vidékfejlesztés lett az áldozata. A további lehetséges KAP-opciók:

- a KAP továbbra is fennmarad;
- a KAP teljes elvetése és renacionalizálása;
- a totális liberalizálás.

Végül a közös agrárpolitikával kapcsolatban érvényesítendő magyar érdekeket

részletezi, amelyek fenntarthatók környezeti, gazdasági és szociális értelemben.

A *KAP reformjával és magyar vonatkozásaival* foglalkozó harmadik dolgozatot *Fodor Krisztina* készítette. Szerinte a közös agrárpolitika reformjának négy forgatókönyve lehetséges: a status quo fenntartása; mérsékelt reform; jelentős reform; nemzeti hatáskörbe utalás. Számításai szerint Magyarországnak az első kedvező (2010-re egyenlő feltételek a régi tagországokkal), a második és negyedik kedvezőtlen, a jelentős reform hosszabb távon semleges. Ebből következik, hogy az uniós tárgyalásokon a jelenlegi szabályozás fenntartásáért, vagy a jelentős reformokért kell lobbizni. A tárgyalási célokat is részletezi.

Ugyancsak három dolgozat született az *EU egységes belső piacáról*. *Gáspár Pál* szerint egyértelműen pozitív kapcsolat van a piac belső deregulálása, a termelési tényezők szabad áramlását korlátozó akadályok lebontása és a gazdasági növekedés között. Például ezért gyorsabb az USA növekedési üteme, mint az Európai Unióé. A dolgozatban *Gáspár* sorra veszi az áruk, a tőkeáramlások, a szolgáltatások és a munkaerő egységes piacának helyzetét, az utóbbi kettő korlátozottságát emeli ki. A hazai gazdaságpolitikának és diplomáciának azt javasolja, hogy segítse elő az egységes piac kiteljesedését, elsősorban a munkaerő ki- és beáramlásának liberalizálását.

Rácz Margit is az EU egységes belső piacának fejlesztésére teszi a hangsúlyt. Kiemeli, hogy a miniszterek tanácsaiban a liberalizálásról hozott döntéseket sokszor nehézkesen vezetik be a nemzeti jogrendekbe. A KKE-országok azonban a jól teljesítők közé tartoznak. Az EU-n kívüli országok felé is folyamatosan liberalizálni kell (például pénzpiacok). Az egységes piac az EU gazdasági mélyítésének mindmáig legsikeresebb programja. Mi-

nél liberalizáltabb az egységes piac, annál inkább lehet számítani pozitív következményekre. A szükséges liberalizációs és intézményi változtatásokat is elemzi. A 2006-ban létrejött szolgáltatás-liberalizációs irányelv ugyan kompromisszumos, de van remény arra, hogy a szolgáltatások belső forgalmát fellendítse. Magyarországnak átmeneti áldozatokat is érdemes vállalni. Az EU kohéziós támogatása mérsékelheti az áldozatot.

Dienes-Oehm Egon sorra veszi az EU egységes belső piacának fogalmát, a közösségi jogi szabályozás helyzetét, a belső piac tényleges működését és az ennek jövőjét meghatározó gazdasági, jogi és politikai adottságokat. A négy gazdasági szabadságnak a gyakorlatban való érvényesülése távolról sem kielégítő. A továbblépés nem képzelhető el az unió politikai jövőjére vonatkozó közös akarat nélkül. Ha az egységes belső piac egy évtized elteltével sem teljesedik ki, egy magasabb szintű együttműködésre képes csoport kiválhat. A legkedvezőtlenebb esetben az Európai Unió a jelenleginél kevesebb kööttséggel járó, intézményesített együttműködéssé alakul át. Az egységes piac kiteljesedésével azonban például elenyészne a lehetőség a kevésbé fejletteknek a fejlődés perifériájára szorítására és könnyebbé válna a különleges kapcsolat tartása a határon túl élő magyarsággal.

Az euró-övezethez való csatlakozás előfeltételeivel és következményeivel két dolgozat foglalkozik. *Losoncz Miklós* először a gazdasági és monetáris unió (GMU) helyzetét és perspektíváit elemzi, majd ennek alapján von le következtetéseket a magyar külpolitika mozgásterére vonatkozóan. Az 1999 óta fennálló GMU sikeres, mégis kérdés, hogy életképes-e? Működésének egyik leglényegesebb – potenciális – feszültségforrása, hogy a közösségi szintű monetáris politikát

nem támasztja alá közösségi szintű fiskális politika. Ez utóbbihoz pedig szükség van valamilyen politikai unióra. A magyar külpolitika célja kettős: egyrészt a GMU fejlődését, másrészt Magyarország GMU-csatlakozásának feltételeit kell aktívan alakítania. Nehezíti a dolgot, hogy Magyarország kívülállóként a konvergencia-követelmények felpuhításában, GMU-tagként már a szigorú feltételek fenntartásában érdekelt.

Rácz Margit az euró-övezetet kapcsán először a pénz- és tőkepiacok fejlődését, majd az euró tartalékvaluta szerepét elemzi. Bemutatja, hogy a stabilitási és növekedési paktum fellazítása, a költségvetési hiányok hogyan veszélyeztetik a közös monetáris rendszert. A kevésbé fejlett országok eleve „gyanúsak”, holott szerződésileg kötelezték magukat az eurózóna-tagságra. Előfordulhat, hogy egyedi mérlegelés alapján kerül az eurózónába a még kívül lévő 14 ország. Magyarországnak csak akkor érdemes belépni az eurózónába, ha a pénzügyi egyensúlyt megkérdőjelező strukturális sajátosságok már nem léteznek, van társadalmi stabilitás és erős konszenzus. Az esély megvan rá, de korántsem biztos, hogy a GMU-csatlakozás időpontját tekintve Magyarország sereghajtó lesz Közép-Kelet-Európában.

A magyar és az uniós munkaerőpiac összefüggéseivel foglalkozik *Fóti Klára* dolgozata. Magyarország és a többi uniós tagállam munkaerőpiaca többnyire hasonló gondokkal küzd. A lisszaboni stratégia foglalkoztatási célkitűzései túlságosan ambiciózusoknak bizonyultak, ami a teljesítési időkorlát „felpuhulásával” járt. A munkajogi szabályok átvétele hazánkban nehézség nélkül ment végbe, ezt a folyamatot ismerteti a dolgozat. A konkrét munkaerőpiaci reformok megvalósítása továbbra is helyi szinten dől el. A gond hazánkban – mint mindenhol – a

joganyag alkalmazásával van, a szociális párbeszéd gyengése és a fekete foglalkoztatás miatt. A magyar szakszervezetek, munkáltatók az európai szintű szociális párbeszédben sem elég aktívak. A munkaerő-mobilitás a korlátozások ellenére is felerősödhet. A külföldön munkát vállalók pótlása a befelé irányuló migrációval lehetséges.

A munkaerőpiacon belül a *munkaerőmozgásra* fókuszál *Lukács Éva* tanulmánya. Az erre vonatkozó statisztikai tények bemutatása után a migrációt a munkaerőpiac részeként elemzi. Megalapítja, hogy elég sokat tudunk a befelé, sokkal kevesebbet a kifelé irányuló migrációról. Bár nagyságrendjük hasonló (a magyar foglalkoztatottak 1,5–2 százaléka), hiba lenne azt hinni, hogy egyensúly van, a beáramlás minőségileg is pótolja a kiáramlást, s ezért a kiáramlás nem igényel figyelmet. A román és a bolgár csatlakozás kapcsán például kiderül, hogy a jövedelemszint miatt sem erős célország Magyarország, inkább az alacsony végzettségűek jönnek. A beáramlás szabályozását fel is szabadíthatnánk. A kifelé irányuló migrációval kapcsolatos politikai állásfoglalások kockázatosak, pedig ez sokba kerül az országunknak.

A kötet utolsó tanulmányában *Vida Krisztina* az *integrációs modell lehetséges forgatókönyveit, a magyar érdekeket* elemzi. Ismerteti az Alkotmányos Szerződés előtörténetét. Ami a jövőt illeti, az optimista forgatókönyv értelmében a ratifikáció sikerrel zárul. (Közbülső lehetőség, hogy először a közjó erősítésével kell erősíteni az integráció iránti lojalitást, így válik elfogadhatóvá az új alkotmányos jellegű alapidokumentum). A következő lehetséges kimenetel a ratifikáció ellenére a reformok stagnálása. A legnegatívabb szcenárió értelmében pedig a ratifikáció kudarcát szétöredezés követi (felerősödik a változó geometriájú

együttműködés, lásd euróövezet, schengeni övezet). Még kudarc esetén is kerülni kell a helyzet dramatizálását. Ez esetben a közbülső forgatókönyv megvalósulásáért érdemes fellépni.

A harmadik kötet végén a szerkesztő, *Rácz Margit* zárógondolatai találhatók – bár szerényen nem írta oda a nevét. A kötet dolgozatait négy csoportba osztotta, ezekre reflektál:

- az EU a világban (ezen belül a kereskedelmi liberalizációt, a kül- és biztonságpolitikát, a külföldi tőke fontosságát érinti);

- az EU költségvetése (bevétel és kiadás, szolidaritási elv sorsa, agrártámogatás fajlagos csökkenése, költségvetés és versenyképesség);
- piaci együttműködésre épülő közös politikák (egységes piac, szolgáltatásliberalizáció, munkaerő; euró);
- az EU jövője és a reformszerződés (szupranacionális fejlődés igénye és az ezt gyengítő új szubszidiaritásértelmezés, döntéshatékonyosság).

FARKAS PÉTER

Az információgazdaság kettős kihívása

Szabó Katalin–Hámori Balázs: Információgazdaság. Digitális kapitalizmus vagy új gazdasági rendszer

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

Az információgazdaságról monográfiát írni kockázatos vállalkozásnak tűnik. Egyrészt azért, mert egy monográfia megírása nem kevés időt vesz igénybe, s ez az idő elegendő lehet arra, hogy az információs és kommunikációs technológiák gyors fejlődése elavulttá tegye mindazt, ami a monográfiában van. Kockázatos másrészt azért, mert nincs konszenzus abban a tekintetben, hogy az új gazdaság tényleg új-e. Ellenkező esetben nem lenne kötelező minden hasonló kijelentés esetében *Robert Solow* [1987] egyik szállóigéjét idézni, miszerint a számítógépek valóban ott vannak, kivéve a termelékenységi statisztikákat. S valóban, a termelékenységi statisztikákban másfél évtizeddel később sincsenek „ott” a számítógépek [Gordon 2000].

Szabó Katalinnak és Hámori Balásznak 2006-ban megjelent, tekintélyt parancsoló terjedelmű munkájukkal mindkét kockázatot sikerült kivédeniük. Az elsőt azzal, hogy az elmélet és a gyakorlat, az analitikus elemzés és az ismertető leírás egyfajta kombinációját nyújtják. A másodikat pedig azzal, hogy az információgazdaság elemzésének nem a hagyományos keretben fognak neki. Nem az ellenkezőjét állítják tehát annak, amit a szkeptikus makroközgazdászok mondanak, hanem mást állítanak. A szerzők szerint ugyanis az információs technológiában elindult gyors változások sokkal mélyebben érintik a gazdaságot, s nem egyszerűen a technológiai változás felgyorsulását hozzák, hanem – ahogyan az alcím is jelzi – egy új gazdasági rendszer viszonyait teremti meg. Egy ilyen átfogó hipotézis belátásához nagy mennyiségű

tényanyagra, részletes elemzésre és a részletek rendszerbe foglalására van szükség. A szerzők el is látják az olvasót mindezzel úgy, hogy a több mint 600 oldalas monográfia mégsem válik áttekinthetetlen adathalmazzá, mert szerkezete jól átgondolt, logikus, ezért könnyen követhető. A tizenhét fejezetet a szerzők négy részbe csoportosítják.

Az *I. rész* veti fel a problémát, és fogalmazza meg a könyv alapvető hipotézisét. A szerzőket elsősorban az érdekli, hogy hogyan változtatja meg az információs technológiák elterjedése, a gazdaságot *mint rendszert*. Válaszuk pedig az, hogy az információgazdaság nem csupán egy felgyorsult verziója az „ipari kapitalizmusnak”, hanem több annál, hiszen az információs technológia új intézményeket hoz létre, illetve új intézményeket igényel. A mai gazdaság tehát átmeneti állapotot jelent az ipari kapitalizmus és az információgazdaság között, és ennek az átmenetnek még csak az elején vagyunk. Ezzel a hipotézissel a szerzők kettős kihívást állítanak maguk elé. Egyrészt meg kell magyarázniuk az információgazdaságba való átmenet jelenségeit. Ennek megfelelően a könyvvel a szerzők azt a fő célt állítják maguk elé, hogy az információs forradalmat jelentő technológiai változást adottnak tekintve feltárják annak gazdasági és társadalmi hatásait. Másrészt, a hipotézisük igazolása elméleti-módszertani problémákat is felvet, mert a szerzők szerint az információgazdaságba való átmenettel együtt a közgazdasági elemzés hagyományos eszköztára is elavulttá válik. A kettős kihívás tehát arra vonatkozik, hogy a szerzők egyszer-

re akarják megérteni és leírni az információgazdaság jelenségeit és kifejleszteni az ehhez szükséges analitikus eszközöket. A közgazdasági eszközrendszer tökéletlenségére vonatkozó állítás természetesen nem evidencia, ezért a könyv fejezeteinek jelentős része ennek alátámasztására irányul.

A szerzők legerősebb állítása tehát az, hogy az információgazdaság kialakulása jelentőségében az ipari kapitalizmus kialakulásához mérhető. Ennek az állításnak és a jelenlegi elemzési eszközeink elavultságának szisztematikus alátámasztását adja a könyv jelentős része, lépésről lépésre haladva, a terméktől elindulva, a tranzakciókon át, a szereplők viselkedésének megváltozásáig. A javak dematerializálódását és a fogyasztásban beállt változásokat elemzi a *II. rész*. Ez a rész nyilvánvalóan kulcsfontosságú a további fejezetek következtetései megértésében, hiszen az információs javak termelésének és fogyasztásának sajátosságai teszik szükségessé a gazdasági játékszabályok megváltozását. A fizikai javakkal ellentétben ugyanis az információs javak fogyasztása nem rivalizáló, s ez további egyedi tulajdonságokat hoz magával [3. és 4. fejezet]. E tulajdonságoknak köszönhetően az információs javak a hagyományos termékek termelésébe is beszűrődnek. Többek között ez az, ami arra készíti a szerzőket, hogy először adjanak hangot az információs gazdaság hagyományos eszközökkel való mérésével szembeni szkepszisüknek [125–129. o.], ami végigvonul a könyvön. Másrészt az információs javak fogyasztásában igen nagy szerep jut a kő-gazdaságban¹ nagyrészt elhanyagolt erőforrásnak, a figyelemnek [138–151. o.]. Ebben a fejezetben Hámori Balázs egyenesen a közgaz-

daságtan legalapvetőbb kategóriáját, a szűkösséget veszi kritika alá, és értelmezi újra, a fogyasztói figyelem terminusában fogalmazva meg a gazdálkodás problémáját. Ez a fajta kérdésfelvetés, ha nem is konzisztens a közgazdaságtan robbinisi szűkösségből kiinduló definíciójával, konzisztens a saját maguk számára megfogalmazott hayeki kérdésfelvetéssel, amely az erőforrások hatékony allokációja helyett a decentralizált tudás hasznosítását emeli alapkérdéssé. [Hayek 1945].

Az imént emlegetett kettős kihívásra csak kettős választ lehet adni, hiszen az újfajta tények új elméleti koncepciók kidolgozását követelik meg, még mielőtt magukra a jelenségekre magyarázatot adtunk volna. Ezt a megközelítést a könyv szerkezete is tükrözi: az elemző-elméleti fejezetek váltakoznak a rendszerezőkkel, a taxonomikus részek a különböző szerzők állításait vitatókkal, az absztrakt modellek az esettanulmányokkal. A *III. részben* a deskriptív mozzanatok, tisztázó szövegek, esettanulmányok és taxonomikus felsorolások vannak túlsúlyban. Tudván, hogy ezt a rész a szerzők az új típusú tranzakciók elemzésének és leírásának szánják, ez nem is meglepő. Azt pedig, hogy ezekből az információs forradalom megszámlálhatatlanul sok innovációt hozott létre, még az egyébként új gazdaságszkeptikus közgazdászok is elfogadják. Az olvasó tehát egyrészt kimerítő leírását kapja az elektronikus vásárlások, árazási algoritmusok, vásárlási szokások és fizetési módok sokaságának, de ez a rész sem válik céltalanná, illetve öncélúvá. A kérdés ugyanis világos: hogyan jönnek létre az új intézmények? Az információtechnológia lecsökkentette a tranzakciós költségeket, ami valójában azt jelenti, hogy olyan cseréket tesz lehe-

¹ A szerzők kifejezése.

tővé, amelyek eddig nem valósulhattak volna meg, éppen a túl magas tranzakciós költségek miatt. A (virtuális) piac méretének e megnövekedése azonban új tranzakciós költségeket hozott létre, ami nagyrészt annak a következménye, hogy a világméretű piac nagy számú személytelen cserét tesz lehetővé, s ezek kihasználásának igénye profitábilissá teszi a bizalom intézményeinek kiépítését [7. fejezet]. Az új technológia által feltárt cserelehetőségek kihasználásának szándékával jöttek létre azok az intézmények, amelyeket a szerzők a negyedik részben számba vesznek és elemeznek, ezzel cáfolva azt a leegyszerűsítő nézetet, hogy az internet csökkenni a tranzakciós költségek mértékét és így jelentőségét. Erre utal például az a tény, hogy a „harmadik szereplők” jelentősége nem csökkent [167–168. o.]. Még csak az elején vagyunk azonban ennek az intézményi átalakulásnak, hiszen az egyik nagyon jelentős tranzakciós költség, a mérés költségeinek csökkentésére még nem született elfogadható megoldás [366–375. o.]. A vagyon mérésére szolgáló új módszer kidolgozása pedig valószínűleg legalább akkora hatással járna, mint amekkora hatással a ma ismert könyvelési technikák létrejötte járt a kapitalizmus kialakulásának hajnalán [374. o.; North 1990: 105–108]. A vagyon mérésének problémái talán kisebb súlyt kapnak, mint azt a kérdés jelentősége sugallná, bár a szerzők bizonyára mást tartanak jelentősnek, mint a recenzens. A közgazdászok régóta sejtik, hogy egy ország vagyona az emberekben belül van, nem kívül. Éppen a szkeptikus Solow [1957] (és az azóta is fejlődő növekedés-számveteli irodalom) nyomán tudjuk, hogy a gazdasági növekedés aligha tulajdonítható csupán a tőkefelhalmozásnak. De ma már arra is vannak becslések, hogy egy ország (főleg, ha fejlett országról van szó) vagyonának túl-

nyomó része tényleg nem a fizikai tőkéjében és nem is a természeti erőforrásaiban, hanem intézményeiben és humán tőkéjében rejlik [World Bank 2006]. Mindesetre a szerzők elemzése egyfajta mikroökonómiai megalapozását adja ennek az egyébként makroökonómiai állításnak, ezzel azt is jelezve, hogy veszíteni még sokáig nem fog érvényéből.

A *IV. részben* magukat az aktorokat veszi szemügyre a szerzőpáros. Itt a kérdés az, hogy a könyv ezt megelőző részeiben részletezett technológiai és intézményi változások hogyan változtatják meg a szereplők viselkedését, konkrétabban a vállalatét, a munkavállalót és a fogyasztót. E részekben érezhető legjobban a szerzőknek az a szándéka, hogy a fent említett szkeptikus és a determinisztikus hurrá-optimista nézet közötti az arany középpontra találjanak rá. Így nem rejtik véka alá az atipikus munka elterjedésével, vagy a globális fogyasztás kialakulásával járó negatív hatásokat sem [467–470 és 509–511 o.]. Ugyanakkor mintha valaki hiányozna a közgazdasági modellek gyakori szereplői közül: az állam, illetve a kormányzati szervek. Ennek csak részleges oka, hogy a szerzők deklaráltan nem kívánnak foglalkozni a makroökonómiai következményekkel [24. o.], a másik ok talán az, hogy az állam nem igazán tart lépést ezekkel az intézményi változásokkal. Erre utal Szabó Katalin azon megállapítása, hogy az elektronikus pénz elterjedése egyelőre csak a jegybankok heves ellenállását váltotta ki [253. o.]. De az is, hogy az atipikus munka európai elterjedése nagyrészt annak köszönhető, hogy Európában – Amerikához képest lemaradva – a formális intézményi változások nem alkalmazkodtak az új technológia realitásaihoz [478. o.], és – ahogy Hámosri Balázs megállapítja – az elektronikus kereskedelem jogi szabályozása is gyerekcipőben jár még [196–197. o.].

Kapunk-e választ az alcímben is jelzett alapkérdésre? A válaszadást nehezíti, hogy az alcímben megfogalmazott kérdés némileg eltér a szövegben megfogalmazottól. Az alcím ugyanis azt sugallja, hogy az „új gazdasági rend” már nem nevezhető kapitalizmusnak, miközben a könyv fejezetei inkább arra szolgálnak érvelésként, hogy az információgazdaság is kapitalizmus, csak más, mint a régi. Itt már az „ipari” jelzőn van a hangsúly, hiszen nem a magántulajdonnal és a szerződéskötés szabadságával definiálják az eltűnőben lévő rendszert, ahogy a kapitalizmust² szokás, hanem a szabványosított, nagy volumenű termelés, a hierarchikus vállalat, és a keynesi jóléti állam hármásával [49. o.]. Ha az első verziót fogadjuk el, vagyis azt, hogy az információgazdaság már nem kapitalizmus, akkor különleges paradoxona a könyvnek, hogy a két leginkább hivatkozott közgazdász a kapitalizmus két olyan „apologétája”, mint Hayek és Schumpeter. Ettől függetlenül a szerzők meggyőzően érvelnek amellett, hogy a gazdaság intézményrendszerében alapvető változások mennek végbe, s lehet, hogy az iménti megjegyzés csak játék a szavakkal.

Tekintélyes terjedelme és információgazdagsága (csak a glosszárium 51 oldala) miatt nemcsak úgy olvashatjuk a könyvet, mint az átmenetre vonatkozó alaptézis részletes bizonyítását. Egy-egy fejezetet kiragadva azok sem fognak csalódni, akik az információgazdaság egy konkrét szegmensének működését szeretnék megismerni, mert a fejezetek, illetve fejezetcsoportok a többitől elkülönítve is megérthetők. A könyvnek ezért nagyon jó esélye van arra, hogy az oktatásba is bekerüljön. De számot tart-

hat az új gazdaság-specialistákénál nagyobb olvasói közönségre azért is, mert olyan általános kérdéseket is feszeget, amelyek a makroközgazdászokat és a gazdaságtörténészeket is érdekelhetik: hogyan alkalmazkodnak a gazdasági szereplők a technológiai változáshoz? Mik a feltételei annak, hogy a technológia változásaihoz az aktorok alkalmazkodni tudjanak és új intézményeket létrehozva ki tudják használni az abból adódó cserelhetőségeket? Sem az információgazdaságban, sem a régi gazdaságban nem érdektelenek ezek a kérdések.

CZEGLÉDI PÁL

IRODALOM

- Gordon, R. J. [2000]: „Does the 'New Economy' Measure Up to the Great Inventions of the Past?” *Journal of Economic Perspectives* 14(4): 49–74.
- Hayek, F. A. [1945]: „The Use of Knowledge in Society” *American Economic Review* 35(4): 519–530.
- McCloskey, D. N. [2006]: *The Bourgeois Virtues. Ethics for an Age of Commerce*. Chicago: The University of Chicago Press
- Solow, R. M. [1957]: „Technical Change and the Aggregate Production Function” *Review of Economics and Statistics* 39(3): 312–320.
- Solow, R. M. [1987]: *We'd Better Watch Out*. *New York Times*, July 12, p. 36
- World Bank [2006]: *Where is the Wealth of Nations? Measuring Capital for the 21st Century*. Washington D. C.: The World Bank

2 A kapitalizmus etikai alapjairól könyvet ír McCloskey [2006: 14] például a kapitalizmust a magántulajdonnal, a szabad munkával, és a központi tervezés hiányával jellemzi, amelyet a jogrend és valamilyen etikai konszenzus szabályoz.

Globális folyamatok: növekvő komplexitás és bizonytalanság

*Magas István: Globalizáció és nemzeti piacok, liberális felfogások
Napvilág Kiadó, Budapest 2007.*

A globális pénzgazdaság ma mind jobban a világgazdasági folyamatok iránt érdeklődők figyelmének középpontjában áll. A globális pénzfolyamatok mára Európában is jól érezhetően ideges, nyugtalan állapotba kerültek. 2007 nyarától kezdődően, egészen az amerikai másodlagos (subprime) hitelválság kirobbanásáig, majd eszkalációjáig, (2008. február) kellemtelen nemzetközi pénzügyi folyamatok bontakoztak ki. Az amerikai jelzáloghitel-piac feszültségei, amelyek egy majdnem általános hitelválságot indítottak el, végigszágulhattak a glóbusz minden pontján, és széles körű találgatásokat váltottak ki a lehetséges világgazdasági hatásokról: mennyiben érintik e feszültségek csak az Egyesült Államokat – amely a Financial Times szerint a pénzügyi válság „ground zero”-ja – az Európai Uniót, és Ázsiát; vajon bekövetkezik-e az úgynevezett „de-coupling”, azaz a gazdasági elszakadás az amerikai gazdaságtól, vagy pedig továbbra is igaz, hogy „ha Amerika tüsszent, a világ influenzát kap”? Magas István munkájából kiderül, hogy az elszakadás még igen messze van, az amerikai pénzügyi piacoktól való befolyásoltság viszont változatlan erős. Speciális és erős aktualitást kölcsönöz tehát a nemzetközi hitelválság a szerző e munkájának, hiszen abban a globalizációt és annak a nemzeti piacokra gyakorolt hatásait elemzi.

A könyv három fő témakörre koncentrálna: a világgazdasági folyamatok és rendszerkonfliktusok; a globalizáció és a nemzetközi kereskedelem megújult felfogásai; valamint a globalizáció és a pénzügyi piacok.

Ebben a tág tematikus spektrumban tehát meglehetősen ambiciózus vállalko-

zásnak lehet tekinteni a könyv megírását. Ez az ambíció párosult azzal a törekvéssel is, hogy Magas István kellően ötvözze az elméleti összefüggéseket (például tárgyalja az úgynevezett Stolper-Samuelson-teória kelet-európai integrációs következményeit; valamint a lehetetlen „szentháromság”, vagyis a kis nyitott gazdaságok világgazdasági alkalmazkodásának makroökonómiai nehézségeit) és kimerítően elemezze az erre vonatkozó empirikus tapasztalatokat. Ennek az elméleti-tapasztalati elemzésnek nyilvánvaló eredményei jól megjelennek (statisztikailag is kellő mértékben dokumentáltan) mind a három fontos kutatási metszetben: a markáns kutatási eredmények gazdag, informatív összefoglalást is kapnak. Ezért a kötet különösen hasznos lehet az egyetemi oktatás, valamint a téma iránt érdeklődő gyakorlati szakemberek számára, akik alapos és kellően türelmes olvasást követően minden bizonnyal jobban el tudnak majd igazodni a globalizáció hatásaként jelentkező problémakörökben. Különösen fontos, hogy annak pozitív hatásait is jobban meg tudják érteni – főleg a nemzetközi pénzügyek és kereskedelem tekintetében.

A szerző nagyon gazdag nemzetközi és hazai szakirodalmat használ, állításait meggyőző statisztikai tényadatokkal igyekszik alátámasztani, ezen túl, ha szerény mértékben is, de alkalmazza a matematikai modellalkotás eszköztárát is. A pénzfolyamatok szigorúbb analitikus gondolkodást és kvantitatív elemzést igénylő nemzetközi elemzése nyomán például, külön felhívnom a figyelmet a könyv III/2. fejezetére, ahol a szerző megvonja a mérlegét a pénzügyi globali-

zációnak, „hasznok és költségek” cím alatt – ezen belül is kiemelendő a csökkenő makrovolatilitás bemutatása a fejlett ipari átlomokban.

Természetesen a recenzens joga és kötelessége is, hogy felfedje: indokoltnak tűnnek kritikai megjegyzések is. Ezeket egyfelől a téma rendkívüli dinamizmusa, gazdagsága és komplexitása, valamint a könyv, mint általában az események gyors folyását csak lassan követni képes műfajban indított minden hasonló vállalkozás nehézségei indukálják. Ezen utóbbiak nyilvánvalóan nem függetlenek az előbbiektől. E tekintetben – csak címszavakban – a következőkre szeretnék utalni:

A választott témák feldolgozása, bemutatása néhány esetben vázlatos maradt (a pénzügyi globalizációtól hosszabb távon várható konkrét kelet-európai következményeket például részletesebben lehetett volna kimunkálni).

Tartalmi kérdéseket illetően több új fejlemény nem, vagy alig kapott figyelmet, például a menedzserkapitalizmus átalakulása pénzügyi kapitalizmussá, ennek új jellemzői, mint például: új és

növekvő szerepű intézmények, intézményi befektetők, private equity, úgynevezett szintetikus pénzügy eszközök (structural products, conduits, structured investment vehicles [SIVs], collateralised debt obligations [CDOs]), szekuritizáció (securitization – special purpose vehicles [SPVs]), valamint ezek makro- és mikrohatásai, a likviditás új értelmezése, ezzel összefüggésben a corporate és global governance minőségileg új jelentősége és szerepe, az úgynevezett Great Moderation megjelenése, stb. Ma már ezek nélkül igazán nem lehet megérteni a globalizáció legújabb fejleményeit. Belátható ugyanakkor, hogy a felvetett kritikai észrevételekre érdemben minden bizonnyal egy újabb könyv megírásával is lehetne reagálni.

Mindezek alapján a könyvet mind az egyetemi oktatók, mind a témában aktívan tevékenykedő gyakorlati szakemberek (így például banki és gazdaságdiplomáciai szakemberek, médiakutatók is) haszonnal forgathatják, a kötet mindkét olvasóközönség figyelmébe ajánlható.

HOÓS JÁNOS

A globalizáció és a nagy átalakulások

Palánkai Tibor (szerk.): Kataklizmák csapdája: a tudásalapú információs társadalom

TSR Model Kft., Budapest, 2008.

Palánkai Tibor akadémikus, professzor emeritus a Budapesti Corvinus Egyetem Világgazdasági Tanszékén. Fő kutatási területe a globális és európai integráció folyamatainak elemzése és mérése. Új könyvében a nagy átalakulások okozta társadalmi és gazdasági kihívásokra hívja fel a figyelmet.

A könyv a szerzők sajátos látásmódján keresztül, különböző megközelítésből a globalizáció hatásaira kívánja felhívni az olvasó figyelmét. A szerzők impozáns listája már önmagában érdekes, hiszen nem sok olyan kiadvány van, ahol ilyen sok akadémiai tekintély ilyen különböző szakterületekről publikál egy téma eltérő, de mégis sok helyen összeérő vetületeiről. Palánkai Tibor mellett a könyv szerzői *Csányi Vilmos* etológus, *Kiss Endre* filozófus, *Hablicsek László* demográfus, *Kiss J. László* biztonságpolitikai szakértő, *Vértesy László*, *Halmai Péter* és *Papanek Gábor* közgazdászok, valamint *Gáspár András* rendszerszervező.

A könyv az emberiség történetének főbb fejlődési állomásain, fejlődési ciklusainak törésein keresztül jut el a globalizáció elemzéséig. A társadalmi fejlődést a maga komplexitásában vizsgálja. „Az emberiség története a különféle társadalmi formációk fejlődése, időben és térben való együttélése, egymásra hatása és összeütközése.” De a könyv elméleti megközelítésen túl foglalkozik a globalizáció árnyoldalával is. Aki olvasta *John Perkins* „*Egy gazdasági bérgyilkos vallomásai*” című könyvét, az megismerhette a globalizáció és a modern imperializmus gyakorlati működését. Ebből a könyvből az olvasó megismerheti a glo-

balizáció hátrányos gazdasági és társadalmi hatásainak elméleti megalapozását.

A könyvben *Csányi Vilmos* vizsgálja a társadalmi devianciák és politikai irányzatok társadalomra való hatását, az oktatás és az oktatáspolitikai kihívásait a humánétológia tükrében. *Kiss Endre* megismerteti az olvasóval a globalizáció és a modernitás kölcsönhatását, és az úgynevezett „*mcdonalds*”-izmust. *Hablicsek László* betekintést ad az európai demográfiai bomba kialakulásába és bemutatja a Magyarország előtt álló demográfiai kihívásokat, az elöregedés társadalmi veszélyeit és a folyamatot befolyásoló tényezőket. *Kiss J. László* rámutat a „nemzetállami lét” szűkösségére, az ebből adódó integrációs és dezintegrációs folyamatokra, valamint az azok által a világpolitikában és a nemzetközi biztonsági rendszerben okozott metamorfózisokra, a globális kormányzati hálózatokra és egy új világrend kialakulására, valamint a multinacionális vállalatok posztmodern, csökkenő hatalmú államokat befolyásoló törekvéseire. Az olvasó a globalizáció kisvállalatokra ható tényezőin keresztül megtudhatja, hogy *Vértesy László* szerint milyen jövő vár a világgazdaságra, milyen tendenciák figyelhetők meg az egyes kontinensek és nagyhatalmak fejlődésében és gazdasági stratégiájában. *Palánkai Tibor* hosszan értekezik a gazdasági, társadalmi, de leghangsúlyosabban az állami reformok szükségességéről, a tudásalapú társadalom kihívásainak tükrében az oktatás módszertani átalakításáról, a hagyományos kormányzat válságáról és új gazdaságpolitikai „mixek” szükségességéről. *Halmai Péter* megismerteti az

olvasót az európai gazdasági együttműködés alappilléreivel, a mezőgazdasággal, az agrártámogatásokat átszövő nemzeti és brüsszeli érdekekkel, a globalizáció agrárkereskedelemre ható tényezőivel és az agrárgazdaság globális kihívásaival, mint például a termelékenység változása, a kereskedelmi liberalizáció, a bioenergia és a klímaváltozás. *Papanek Gábor* kifejti véleményét a virtuális civilizáció kibontakozásáról, az informatika és az internetalapú társadalom fennmaradásáról, valamint az infokommunikációs technológiák hatásairól az egyének gaz-

dasági kapcsolataira. Nem utolsó sorban pedig *Gáspár András* ismerteti meg az olvasót a teletart modellel.

A könyv legnagyobb hiányossága talán, hogy a globalizáció fejlődésének és társadalmi hatásainak bemutatása, kritikája nem áll össze egységes egészé. A különböző szerzők megközelítésének és látásmódjának különbözősége azonban érdekes olvasmányá teszi a könyvet minden, a globalizáció társadalmi hatásai iránt érdeklődő számára.

NAGY SÁNDOR GYULA